

Skolen, kirken og byen 1145-1536

af Jakob Balling

Det, der er bevaret af kilder til kundskab om Ribe Katedralskole i dens første 400 år, er ikke store sager, og slet ikke, når talen er om, hvad vi i 850-året helst ville have at vide. De spørgsmål, der falder os først på læben, spørgsmål om elevens og læreres herkomst, livsvilkår og løbebane, om fagenes, undervisningens og læremidlernes konkrete indhold og form, om hvad eleverne fik ud af deres skolegang og siden brugte den til, for ikke at tale om, hvad de tænkte og følte ved den - intet af dem får vi svar på.

Det er langt fra nogen enestående situation - enhver, der har givet sig af med middelalderstudier, vil ikke genkende den - og det er en, vi efter alt at dømme aldrig bliver i stand til at gøre noget ved.

Men det betyder ikke, at vi ikke kan få noget ud af det, der faktisk vides. Det kan lære os noget nyttigt, under den forudsætning, at vi ikke lader det stå alene, men sætter det ind i og lader det belyse af den store sammenhæng, skolen i sin egenskab af kirkelig institution hørte hjemme i: den danske og europæiske katolske middelalderkirke, hvis vidtgående ensartethed fra sted til sted gør det forsvarligt at drage slutninger om Ribe fra verden uden for Ribe.

Forsøger vi en sådan belysning, og begynder vi med det første kendte faktum: at Ribebiskoppen Elias i året 1145 tog initiativ til oprettelse af et domkapitel, blandt hvis opgaver det skulle være at drive skolevirksomhed, åbenbart med henblik på oplæring af vordende gejstlige, må det spørgsmål, der skal stilles, lyde sådan: Hvad lærer Danmarks og Europas almene kirkehistorie os om de ideer, motiver og hensigter, der er involveret i dette initiativ, og om de konsekvenser, det indebærer?

Det er selve de to ord: Ribebiskop og domkapitel, der kan lede os på sporet af et svar.

Det første ord afspejler den afgørende danmarkshistoriske begivenhed, at "apostlenes efterfølgere", biskopperne, blev fastboende stiftsbiskopper med faste grænser mellem deres myndighedsområder og følgelig blev de vigtigste udtryk for og bærere af bestræbelsen for totaldækning af landet med kristen påvirkning i universalkirkens ånd. Når enhver kristen er underkastet en bestemt biskop i alle åndelige og en hel del verdslige anliggender, kan jo ingen unddrage sig kirkens autoritet.

Det, Elias foretog sig, var derfor en handling med umisforståelig betydning for enhver indbygger i Ribe og omegn. Når han oprettede et domkapitel med tilhørende skole, indebar det, at enhver indbygger i stiftet ikke blot måtte tage initiativet til efterretning, men måtte se det som led af sin "saligheds sag" at støtte det efter evne.

Det, som det andet ord, domkapitel, fortæller os, er dels, at stiftsregeringen skal befæstes yderligere gennem den kontinuitet, et kollegium af økonomisk sikrede domkirkepræster med indbyrdes forskellige opgaver kan sikre ved altid at være til stede som hjælpere og ved at vælge biskoppens efterfølger, når han er død. Dels, og navnlig, fortæller det os på langt sigt noget om den vilje til sammenhæng mellem sognet og verdenskirken, som det efterhånden blev en af kapitelinstitutionens fornemste opgaver at bidrage til forvaltningen af. Når et domkapitel virkede efter sin hensigt, rakte dets virksomhed både helt ned til græsrodsplanet, gennem tilsyn, belæring og rettergang på

biskoppens vegne, og helt op til universalkirkens plan, gennem finansiering af studierejser og gennem indhentning af kunstnerisk inspiration til stiftets katedral- og sognekirkebyggeri.

Det er på den baggrund, vi skal se domkapitlets undervisningsvirksomhed, altså de første 400 års katedralskole. I sin egenskab af kapitelstyret organ for rekruttering af stiftets gejstlighed skulle skolen fungere som et integreret led af arbejdet på Danmarks kristning, i betydningen: inddragelse af Danmark i den fælleseuropæiske katolske civilisation, den der som sin yderste legitimation havde Kristi overgivelse af frelsesformidlende og opdragende autoritet til apostlene og frem for alt til den apostel, hvis efterfølger sad i Rom med "Himmerigets nøgler" i sin hånd. I sin egenskab af biskoppens og domkapitlets discipel og protégé var enhver skoledreng i Ribe led i denne store sammenhæng; han var yderste grønne skud på et meget stort træ.

Sådan så i kort begreb katedralskolevæsenets "principlære" ud. Det var - trods al sin fremmedhed fra vore begreber om, hvad det vil sige at gå i skole - en meget nøgtern og formålstjenlig doktrin, og glemmer man den, går man glip af en væsentlig erkendelse.

Men hermed er ikke alt sagt. Skolens praksis, sådan som den udfoldede sig på et bestemt sted i nærheden af den europæiske kristenheds udkant (og sådan et sted var Ribe) er ikke noget, der uden videre kan udledes af teorien. Her så lidt som mange andre steder lå de høje motiver og formål altid lige langt fremme i bevidstheden; her såvel som andetstede kolliderede de med interesser og bestræbelser af anden slags, ofte formodentlig også med en omfattende uvidenhed om, hvad meningen med det hele egentlig var. Lad os forsøge et blik på, hvad der, under udnyttelse af Bjørn Kornerups fremstilling i første bind af hans store værk om skolens historie, kan erfares om den ripensiske praksis, men uden at glemme, hvad det kan lære os om sammenhængen med teorien.

Ribe som den yderste del af det katolske Europa. Tysk vejkort tegnet af Erhard Etzlaub og trykt sidst i 1490'erne. Nord vender nedad med en noget fortegnet gengivelse af Danmark, og Ribe ligger lige over kompasset. Kortet viser pilgrimsvejene gennem Tyskland til Rom med vejlængderne angivet som prikker. Afstanden mellem to prikker svarer til en tysk mil. Man kan altså følge en pilgrimsrute, der udgår fra Ribe og ender i Rom.

Først det kontante spørgsmål: Hvad levede sådan en skole, dens lærere og elever, egentlig af?

Det fortæller kilderne, uden på langt nær at tilfredsstille vort videbegær, mere om end om så meget andet - naturligt nok, i betragtning af, hvor vigtig en overlevelsesinteresse der lå i at have papir på, hvad man ejede og modtog.

Det er et broget billede, der fremgår af disse "papirer". Billedet tegnes f.eks. af relativt beskedne gaver, testamentariske og andre, af vidt forskellig art. En tidligere rektor skænker bøger til brug ved undervisningen; et kapitelmedlem bidrager med øl og rugbrød; et andet med øl, brød og flæskesider; en borger i byen skænker en kulpande "i Vor Frue kirke inden den nør kirkedør til præsters og fattige peblings og menige fattige folks behov og nytte". "Bag Aarhundreders Slør", siger Kornerup, "kan man lige som skimte, hvorledes en Skare blaafrøse Skolarer og Vikarer med Velbehag krøb sammen om Ildpanden med de glødende Kul, naar de på iskolde Vinterdage eller taagede Efteraarsmorgener samledes i den gamle Domkirke for at forrette Dagens Dont".

Men kilderne bærer også vidne om mere betydelige gaver, af fast ejendom, af jordafkast og af rettigheder. Biskop Tyge bestemte i 1278, at der af Darum sognekalds indtægter hvert år skulle

udredes 2 mark rug til hjælp, dvs. fri undervisning, af alle disciple fra Darum samt 100 andre fra stiftet. Dertil kommer vidnesbyrd om forening af sognepræsteembedet i Darum med den funktion som skoleadministrator, der varetoges af et af kapitelmedlemmerne. Og et sidste eksempel: i 1514 mindede biskop Iver Munk i truende tonefald 21 sognepræster i stiftet om deres pligt til at modtage ældre og fremmelige disciple fra skolen til underordnet tjeneste i deres kirker. Bestemmelser som disse kan kaldes typiske for middelalderlige finansieringsmetoder.

En særlige interesse påkalder kombinationen af peblingeunderstøttelse med sjælegaver sig. Det forekom ofte, at en testamentarisk indstiftelse af "årtider", dvs. messegudstjenester afholdt årligt på dødsdagen til gavn for den dødes sjæl i skærsilden, indeholdt en bestemmelse om, at der af den gave, som finansierede disse årtider, skulle udredes almisser til de fattige "skolarer", altså skolens elever. Bestemmelsen kunne gå ud på, at halvdelen af årsindtægten af en gård skulle gå til kapitelmedlemmerne og den anden halvdel til skoledrengene og andre fattige. Nogle af disse gaver blev givet på betingelse af en modydelse i form af disciplenes aktive medvirken ved forretelsen af sjælemessen. Således stiftede den store dronning Margrete i 1407 et alter i domkirken, ved hvilket der skulle holdes årtid for hende selv, hendes far kong Valdemar, hendes forfædre og hendes venner, og bestemte, at skoledrengene på den pågældende dag skulle synge "Vor Frue Lov" i domkirken til gengæld for en tønde øl med brød og anden mad.

Iver Munks ligsten i Domkirken. Iver Munk var den sidste katolske biskop i Ribe fra 1499-1536.

Udtrykket "de fattige skoleelever", *pauperes scolares*, har svaret til en trykkende realitet i middelalderens mangelsamfund, en, der også lyser frem af meddelelserne om drengenes tiggeri. Så meget vigtigere var den vel nok betydeligste af alle hjælpeforanstaltninger: oprettelsen i året 1298 af kollegiet Puggaard.

Det var biskop Christiern (1288-1313), en gejstlig grand seigneur, typisk nok engageret på kongens side i kampen mod ærkebiskop Jens Grand, der tog dette initiativ ved indsats af en betydelig del af sin omfattende privatformue. En lang række gårde og andre midler skænkedes til fordel for en fælles bolig for 20 flittige disciple, der her skulle føre et fælles liv under, som det hed, "en regel,

passende for dem", og under kapitlets tilsyn. Stiftelsen, som yderligere styrkedes, både gennem et bekræftelsesbrev fra ingen ringere end paven i Rom og et beskyttelses- og skattefritagelsesdokument fra kong Erik Mændved, betænkes i den følgende tid med yderligere gaver fra forskelligt hold og blev et fast punkt i Katedralskolens liv under ledelse af et medlem af domkapitlet. Imidlertid gælder det her som overalt: mens der er bevaret en del materiale vedrørende ejendomsforhold og stridigheder om samme, er kilderne stort set tavse for så vidt angår det, vi især kunne ønske besked om. Hvad gik "reglen" ud på? Stemte kollegielivet med reglen? Og så fremdeles. Dertil kommer den pinlige omstændighed, som måske vidner tydeligere end noget andet om en kløft mellem teori og praksis i ripensisk kirke- og skoleliv, at stiftelsen i tidens løb mere blev et udbytningsobjekt for de implicerede kapitelmedlemmer end den støtte for fattige og flittige peblinge, den var tænkt som. Til sidst synes de sidstnævnte at have udgjort en meget beskeden skare af rene kostgængere uden bolig. Som Kornerup udtrykker det: "Alt i alt maa det siges, at Puggaard i de sidste Menneskealdre før Reformationen har været en velstaaende Stiftelse, rig paa Gods og Jorder og grundmurede Huse, lystelig at skue for mangan en bjergsom Domherre, men kun lidet svarende til det gamle smukke Navn 'de fattige Skolarers Hus i Ribe'".

Udsigt fra Puggård.

Vort næste spørgsmål må nu lyde: Hvad foretog de sig i skolen, de elever, hvis underhold kilderne giver disse spredte henvisninger til? Som allerede nævnt er det småt med direkte oplysninger herom; så vi må atter her forlade os på ensartetheden i europæisk kirke- og skoleliv og drage slutninger udefra.

Den katolske middelalder havde fra den hedenske Middelhavscivilisation overtaget det bærende princip for almindennende og uspecialiseret undervisning: at den skulle sigte mod indsigt i, hvad der gik under betegnelsen "de 7 frie kunster". I god overensstemmelse med hellenistisk-romersk tankegang hed de "de frie", fordi det var dem, en fri mand, der ikke behøvede at arbejde for føden, havde brug for, hvis han skulle gøre sig gældende som en færdigdannet personlighed blandt standsfæller og ligesindede. Han skulle have magt over sproget, læse, tænke og tale klart - dels for

at kunne drage næring af de klassiske forfattere og deres formuleringer af det gode liv, dels for at kunne overbevise som politiker eller advokat, men især altså for at blive et komplet menneske, i fuld forstand udrustet med det, der skiller mennesket fra dyrene. Derfor var de tre første og grundlæggende kunster: grammatik, retorik og dialektik (logik). Til denne tregruppe, det såkaldte *trivium*, sluttede sig så en firegruppe, *quadrivium*, af fagene geometri, aritmetik, astronomi og musik, altsammen med henblik på grundlæggende viden om den matematisk bestemte verdensorden, det sprogligt dannede menneske er en del af.

Det fortæller os noget om den klassiske traditions styrke og om oldtidskristendommens delvise aksept af den, at dette system overførtes i sine grundtræk til en situation, der fundamentalt adskilte sig fra den antikke Middelhavsverdens - en situation, hvor den litterært og filosofisk almindelige overklasselægmand, som systemet sigtede mod, simpelt hen ikke fandtes. Men systemet undergik rigtignok også væsentlige ændringer i kristen middelalder. For det første siger det en del, at ordet *liberales* for de *frie* kunster nu fortolkedes, som om det havde med ordet *liber* i betydningen: bog at gøre. For det andet indskrænkede de syv kunsters indhold mere eller mindre drastisk, så de tenderede mod at fremtræde som rene redskabsfag. For det tredje, og det er det vigtigste: meningen var netop først og fremmest, at de skulle være redskaber for noget andet end human persondannelse, nemlig for præstens uddannelse til at blive en kompetent tekstlæser, prædikant og liturg. De latinske ritualer krævede sikre latinske sprogkundskaber, prædikanten skulle (ihvertfald ideelt set) have et forhold til den Hellige Skrift i latinsk udgave, han skulle kunne udtrykke sig klart og effektivt på grundlag af et mindstemål af logisk træning, han skulle vide nok om himmellegemernes bevægelser og om regnekunsten til at håndtere festkalenderen, og han skulle kunne synge. Sammenfattende sagt: de traditionelle "kunster" var hjælpemidler i arbejdet på at forstå og formidle den sandhed, kirken forvaltede, en sandhed, der ikke var opsteget i nogen hednings hjerte. Kunsterne var, som man yndede at udtrykke det, at ligne ved de skatte, Israels folk med guddommelig ret røvede fra ægypterne ved deres udvandring fra trældommen.

Grammatikkens væsen. Nicostrata (eller Carmenta, hvem man tilskrev det latinske alfabets opfindelse) fører barnet ind i skolen, først i trivium (undervisningen i grammatik, logik og retorik), derefter (højere op) i quadrivium (aritmetik, musik, geometri og astronomi). Højest oppe troner teologien eller metafysikken repræsenteret ved den store skolastiker Petrus Lombardus.

Det udslag, som denne måde at se på "kunsterne" på har givet sig i den ripensiske praksis, om hvilken vi som sagt ved meget lidt, har efter alt at dømme set temmelig beskedent ud, målt med en senere tids alen. Den altovervejende vægt lå på et af terperi og udenadslære præget, og af korporlige straffeforanstaltninger "opmuntret", arbejde på erhvervelse af elementær latinsk læse-, skrive- og talefærdighed og af kendskab til de grundlæggende retoriske logiske regler. I forhold til disse "trivialstudier" (altså studiet af triviumsfagene) spillede de fire resterende fag en væsentlig mindre rolle, men man må formode, at musikken har været til stede på undervisningsplanen med henblik på

kirkesangen, og vel også, at lidt aritmetik og astronomi har skullet hjælpe de vordende præster til at kunne beregne påsken korrekt.

Skolelærer med ris og ferle til at straffe eleverne med. Kalkmaleri ca. 1450, Tuse Kirke.

Men i god overensstemmelse med den overordnede målsætning for undervisningen må der til disse studier have sluttet sig en form for teologisk fortsætterundervisning, og ikke mindst en indøvelse af de praktiske færdigheder, der kunne erhverves ved medvirken i domkirkens gudstjenester, f.eks. - som omtalt - i årtiderne. I forhold til senere tiders præsteuddannelse havde middelalderens en stærk islæt af håndværksmæssig "mesterlære", og den blev i større eller mindre udstrækning indledt allerede på skoledrengniveauet.

De afsluttende overvejelser, der kan være anledning til at gøre sig efter denne summariske betragtning af skolens første 400 år, kan gå i mange forskellige retninger. En af dem kendetegnes ved ordparret teori og praksis. Det er åbenbart, at de to størrelser, som altid, har stået i et problematisk forhold til hinanden. Menneskelig skrøbelighed og vankundighed, såvel som økonomisk, socialt og politisk pres, har hæmmet eller forvredet de intentioner, der kendetegnede middelalderkristendommen i dens bedste former.

Skriveredskaber fra middelalderen. Fra Den antikvariske Samling i Ribe.

Det skal huskes. Men det skal heller ikke glemmes, at det var disse intentioner, der lå bag skolens tilblivelse, og som på længere sigt har haft betydning for byens og stiftets liv. Det var religiøse intentioner. Men i og med den arv, middelalderkirken havde modtaget fra antikken, og i og med den situation, kirken i tidlig middelalder kom til at stå i som eneste bærer af skriftkultur og rationelt formuleret tilværelsesforklaring, var den religiøse tråd uløseligt sammenflettet med den kulturelle, og skolen var stedet, hvor sammenfletningen kom til syne. Deri lå også, at skolen var stedet, hvor sammenhængen mellem, på den ene side en lille by i det vestlige Danmark, et lille land i kristenhedens udkant, og på den anden side den europæiske fællescivilisation i dens tids- såvel som rumdimension gav sig til kende. Som et sådant "mødested" blandt andre mødesteder i Danmarks domkirkebyer er skolen i dens middelalderskikkelse værd at huske på ved jubilæet.

